

Петро МОЦІЯКА
(Ніжин)

Кімната-музей Миколи Гоголя й інші колекції Історико-філологічного інституту князя Безбородька в Ніжині

Історико-філологічний інститут князя Безбородька в Ніжині (далі – НІФІ) посідав чільне місце з-поміж інших вищих навчальних закладів Російської імперії. Крім того, що він був одним із двох у державі, де готували педагогів для закладів середньої освіти; інститут був справжнім просвітницьким центром. Це, зокрема, було пов'язано також із тим, що НІФІ володів низкою безцінних колекцій, чого не мали багато інших вищих навчальних закладів, і науковці Росії й зарубіжжя прагнули долучитися до вивчення цієї мистецької спадщини.

Як відомо, збереження культурної спадщини було, є і буде одним із пріоритетів державної культурної політики. Багатовікова традиція осмислення та використання спадщини отримала завершення у створенні та функціонуванні спеціальних соціокультурних інститутів, таких, як музеї, бібліотеки, архіви, що здійснюють зберігання, вивчення та популяризацію культурної спадщини відповідно до запитів і потреб як суспільства, так й індивіда. Музей, за вже усталеною традицією, тлумачиться як сховище цінностей культури, як місце зберігання історичних пам'яток і колекцій творів мистецтва, раритетів тощо. Музейні зібрання і створені на їх основі музейні експозиції являють собою реконструйовані особливі мистецько-наукові реалії, завдяки яким постає, здавалося б, уже втрачена дійсність, створюється можливість особливого спілкування з попередніми поколіннями. Таким чином, музеї роблять значний внесок у збереження культурного середовища, допомагають формувати уявлення про зв'язок людини з її культурних оточенням.

Усвідомлення величезного впливу культурної спадщини на формування особистості молодих людей завжди було притаманне засновникам Ніжинської вищої школи та їх наступникам – почесним попечителям, директорам і професорсько-викладацькому складу, починаючи від гімназії вищих наук 1820-х років і закінчуючи НІФІ. Збереження й примноження, демонстрація та наукова обробка культурної спадщини – це один із ключових видів діяльності закладів Ніжинської вищої школи.

На момент свого утворення – 1875 р. – НІФІ отримав у спадщину багаті колекції, які можна класифікувати наступним чином:

- 1) Гоголіана – оригінальні рукописи творів Миколи Гоголя, його листи, автографи, архівні матеріали, прижиттєві видання творів письменника тощо;
- 2) рукописні видання;
- 3) картинна галерея;
- 4) нумізматична колекція;
- 5) інші (фрагментарні) колекції.

Усі ці зібрання формувалися протягом тривалого періоду, і питання їхньої систематизації та наступної презентації, доступу та публічності колекцій завжди були актуальними. Ім'я видатного вихованця Гімназії вищих наук князя Безбородька в Ніжині Миколи

Васильовича Гоголя уявило би будь-який столичний навчальний заклад, про провінційний же – зайве говорити, і про це в Ніжині ніколи не забували. Вшанування пам'яті Миколи Гоголя було (і є до сьогодні) справою честі для Ніжинської вищої школи. Уперше це сталося в 1902 р., коли минали 50-ті роковини від дня його смерті. Ще 20 лютого (за старим стилем) 1900 р. професор НІФІ М.Н. Сперанський звернувся до Конференції інституту із запискою, де нагадав про майбутню дату – 21 лютого 1902 р. Професор зауважив, що “вшанування пам'яті великого письменника має особливий смисл і значення для Інституту як місця виховання Гоголя і для всього міста Ніжина та клопотався про утворення в Ніжині підготовчої комісії для розробки питання про майбутні урочистості” [1]. 16 грудня 1900 р. після дозволу попечителя Київського учбового округу було утворено комісію на чолі з проф. М.Н. Сперанським. З-поміж інших планованих заходів, комісія передовсім вважала за необхідне організувати виставку на пошанування пам'яті М.В. Гоголя, де були б представлені рукописи-автографи самого письменника (насамперед, які були власністю НІФІ), оригінальні документи з архіву НІФІ часу існування гімназії вищих наук, а також інші матеріали, люб'язно надані, наприклад, колекціонерами Москви. Каталог виставки нараховував загалом 967 позицій [2].

На жаль, тоді не знайшлося вільного приміщення і Гоголівська виставка експонувалася в тісному приміщенні бібліотеки НІФІ. Для широкого загалу виставка працювала з 21 лютого до 3 березня 1902 р. щоденно з 11 до 14 год. і від 15 до 17 год. [3]. Упродовж цих днів, згідно із складеним попереднім розкладом, виставку відвідували учні всіх навчальних закладів Ніжина в супроводі своїх вчителів. Окрім учнів, виставку відвідала значна частина мешканців міста та гостей. Відвідувачі виставки отримували пояснення від М.Н. Сперанського, членів комісії, а також від залучених до цієї справи студентів НІФІ та учнів старших класів гімназії при інституті. Тоді ж виникла думка про важливість зосередження в одному місці реліквій М.В. Гоголя й усього, що стосувалося його пам'яті.

Після завершення гоголівських днів виставка була розібрана і значна частина її експонатів була відправлена до Москви на т.зв. Жуковсько-Гоголівську виставку – до Історичного музею, частина експонатів повернулася до своїх власників. Тож, ідея постійно діючого гоголівського зібрання у стінах НІФІ в 1902 р. реалізована не була.

Однак уже за декілька років після цього підготовка до 100-літнього ювілею Миколи Гоголя знову актуалізувала думку про ніжинську Гоголіану, матеріалізовану в музейне зібрання. У березні 1908 р. НІФІ, гімназія та Ніжинське історико-філологічне товариство (далі – НІФТ), що діяло при інституті, обрали зі свого складу Гоголівську комісію для підготовки ювілейних урочистостей під головуванням професора В.І. Резанова, секретарем комісії став викладач НІФІ П.О. Заболотський. 9 жовтня 1908 р. комісія ухвалила заснувати при НІФІ Гоголівський музей, а 1 листопада Конференція НІФІ дозволила облаштування при бібліотеці інституту “гоголівську кімнату” [4]. Як слушно зауважував згодом директор НІФІ І.П. Козловський, “з цього моменту розпочинається історія установи, існування якої до теперішнього часу навіть є сумнівні конференції, проте, яка стала відомою в Ніжині під ім'ям “Гоголівського музею” [5].

Гоголівська комісія (провела 12 засідань) 29 січня 1909 р. ухвалила створити в НІФІ кімнату-музей Гоголя. У постанові, зокрема, зазначалося: “запропонувати П.О. Заболотському потурбуватися щодо облаштування Гоголівської кімнати-Музею і надати йому можливість установлювати контакт з особами, які можуть надати сприяння най-

кращому влаштуванню Гоголівського Музею і поповненню його матеріалами, які стосуються особи, творчості та епохи Гоголя” [6]. За свідченням П.О. Заболотського, “після затвердження Конференцією цієї ухвали Гоголівської комісії організатор Музею (так сам себе називає П.О. Заболотський – *авт.*) розпочав, з дозволу пп. Директора Інституту і Голови Історико-Філологічного Товариства, – зосередження в окремо відведеній кімнаті бібліотеки Інституту рукописних, архівних і книжкових матеріалів із відділу “Gogoliana”, які були в Інституті, Історико-Філологічному Товаристві та Гімназії. Рукописи Гоголя й архівні матеріали були розміщені у 2-х вітринах, книги – у шафах, а на стінах були розвішані портрети, картини та фотографічні знімки, які мали відношення до Гоголя і його епохи. У кімнаті були розміщені бюст Гоголя, шафи і штори його часу. В облаштуванні Музею, у складанні карткового каталогу тощо організатору надавали сприяння студент IV курсу А.М. Порохов, пані Н.О. Шарко і Є.А. Фогель, а також гімназистки Є.Г. Спаська і Л.А. Фогель” [7].

14 вересня 1909 р. після урочистого засідання НІФТ музей був відкритий. Планувалося, що він працюватиме для доступу відвідувачів по неділях, або у святкові дні. За свідченням П.О. Заболотського, “число відвідувачів Музею як місцевих, так і з інших міст, зростало з кожним недільним днем, причому для огляду відводилися години з 12 до 14 і пояснення давалися Завідувачем (П.О. Заболотським – *авт.*) та його помічниками: студентом IV курсу А.М. Пороховим і студентами III курсу П.Ф. Хлопиком та П.А. Чайковським; учні й учениці місцевих Гімназій відвідували Музей групами в супроводі своїх викладачів і викладачок” [8].

Але невдовзі Правління НІФІ ухвалило рішення щодо відвідання кімнати-музею М.В. Гоголя “1 раз на місяць у першу неділю після 1-го числа з 12 до 2 години дня” [9]. Відсутність окремого приміщення для музею та побоювання за цілісність бібліотеки під час відвідування його групами змусили Правління слідом за тим ухвалити рішення про повну заборону екскурсій до того часу, поки не буде відшукано окремого приміщення для музею. Конференція інституту на своєму засіданні 23 січня 1910 р. приєдналася до ухвали Правління, зазначивши, що заборона доступу до музею діє до “відшукування приміщення незалежного від бібліотеки” [10].

Таким чином, не попрацювавши і півроку, кімнату-музей М.В. Гоголя було закрито для широкого загалу вже на початку 1910 р. з цілком зрозумілих причини. При цьому була ще низка колізій юридичного характеру, які унеможлилювали тоді функціонування Гоголівської кімнати. По-перше, в Статуті НІФІ, звичайно ж, не було згадки про музей (чи меморіальну кімнату) як окремого структурного підрозділу, а значить, не передбачалися й видатки на його утримання, поповнення тощо; по-друге, все, що знаходилося в експозиції кімнати М.В. Гоголя (крім нот і газет), було на балансі інститутської бібліотеки, кімната-музей, до того ж, не мала інвентарної книги (було тільки висловлено бажання її мати [11]) і печатки (яку теж планувалося замовити [12]); по-третє, кімната-музей М.В. Гоголя працювала за відсутності інструкції чи положення (чи тим більше Статуту) про її функціонування, і тому Конференція НІФІ 23 січня 1910 р. цілком слушно відклала прийняття проекту такої інструкції “до остаточного з’ясування питання про приміщення для Гоголівської Кімнати” [13]. Крім того, в 1909–1910 роках НІФІ переживав непростий час недостатнього фінансування, його директор І.І. Іванов здійснював економію коштів, і тому непередбачені додаткові витрати на створення музею були просто неможливими для навчального закладу.

Усі зазначені обставини вказували на те, що кімната М.В. Гоголя, не маючи окремого приміщення та нормативного документу, який би засвідчував її статус, не могла працювати в режимі музею, зокрема обслуговувати групи відвідувачів.

Новий поворот в історії гоголівського зібрання НІФІ стався після призначення директором інституту Й. Леціуса, який перебував на цій посаді протягом вересня 1913 – жовтня 1914 р. 25 січня 1914 р. на засіданні Конференції інституту було заслухано “пропозицію п. Директора про необхідність перетворити т.зв. Гоголівський музей, що існує при фундаментальній бібліотеці Інституту, в іншу установу внаслідок того, що кількість предметів, які відносяться до великого письменника, надто невелика, і тому сховищу, де вони знаходяться, аж ніяк не личить називатися музеєм” [14]. Конференція одноголосно ухвалила “скасувати постанову Конференції від 4 грудня 1910 р. і, відповідно до пропозиції п. Директора, утворити замість т.зв. Гоголівського музею історичну кімнату Інституту імені Гоголя для зберігання пам’ятних предметів, які відносяться і до життя великого письменника і до історії цього вищого навчального закладу взагалі, в якому він отримав освіту” [15].

Дії директора Й. Леціуса звелися, власне, до двох пропозицій, підтриманих колективом: ухвали про винесення з музею вінків й одноголосного рішення про те, що зібрання треба все-таки іменувати кімнатою, а не музеєм. А хіба вінкам, покладеним до пам’ятника М.В. Гоголю, а потім переданих міською владою до інституту, місце в музеї? На що могли перетворитися за 5 років ці вінки з живих квітів? Відповідь очевидна. Стосовно ж найменування кімнатою чи музеєм зібраної Гоголіани, то після відомої ухвали Правління про припинення відвідин зібрання і відсутності окремого приміщення для нього називати це музеєм – було б видавати бажане за дійсне.

Отже, Гоголівське зібрання від 1909 р. не вдалося перетворити (з відомих причин) на повноцінний і діючий музей із відповідним статусом і штатом працівників. Тому, наступний директор інституту І.П. Козловський цілком мав рацію, коли в січні 1917 р., відповідаючи на запит щорічника “Наука в России”, зазначив, що “установи під назвою “Гоголівський музей” в інституті немає”, зауваживши при цьому, що “інститут володіє декількома цінними зібраннями (зібранням рукописів Гоголя й інших рукописів, нумізматичним зібранням і картинною галереєю), які передбачається в майбутньому об’єднати в одну установу” [16]. Саме в такому вигляді, як і передбачав І.П. Козловський, на початку 1920-х років і виник музей. За листопадним 1923 р. звітом Ніжинського інституту народної освіти (колишнього НІФІ) “у музеї імені Гоголя є рукописів більше 200 номерів, картин – 174, нумізматичне зібрання, що включає більше 6000 монет, починаючи з греко-римської епохи до теперішнього часу; предметів, що стосуються Гоголя і його перебування в Гімназії вищих наук – документів, портретів його та його друзів і тощо – близько 200 номерів” [17].

Таким чином, гоголівське зібрання НІФІ, підготовлене до 100-річного ювілею від дня народження видатного письменника, на жаль, не відразу стало доступним для широкого загалу. Головною причиною цього стали зазначені на початку даного дослідження юридичні неув’язки, оскільки треба було вносити зміни до Статуту інституту, а також відсутність положення чи інструкції про статус музею та брак вільних приміщень для розміщення експозиції. Якщо взяти до уваги тільки один аспект – положення (інструкція, статут) музею, за яким зібрання Гоголіани було на балансі бібліотеки, а в штат-

ному розписі посад Інституту не було посади бібліотекаря, то як можна було відшукати ще одну непередбачену посаду – завідувача музеєм? Усе це разом і не давало тоді можливості створити повноцінний музей. Окрім того, з початком I Світової війни приміщення НІФІ було зайняте під госпіталь для поранених солдатів, – тож про які вільні приміщення можна було говорити, коли навіть інтернат для студентів був ліквідований? Тож не дивно, що з 1910 р., не проіснувавши і півроку, кімната-музей М.В. Гоголя фактично припинила своє існування, тільки формально залишаючись зібраною колекцією Гоголіани в бібліотеці інституту.

Стосовно музеєфікації інших колекцій НІФІ ситуація була не кращою. Наприклад, рукописне зібрання весь час поповнювалося – навіть у лихоліття 1914–1920 років, і було складовою частиною інститутської бібліотеки (відділ А). Рукописи інституту або дарувалися, або куплялися (окремо чи разом із якимось бібліотечним зібранням). Початок зібранню рукописів було покладено ще за існування гімназії вищих наук (1820–1832). Значне придбання рукописів сталося в 1858 р., коли почесний попечитель Юридичного ліцею князя Безбородька граф О.Г. Кушелєв-Безбородько подарував із власної колекції 23 рукописи, серед яких були й твори М.В. Гоголя [18]. У 1876 р. разом із бібліотекою С. Шевирьова було придбано ще 50 рукописів, серед яких і найдавніший із датованих рукописів інституту – службова Мінея за липень 1571 р. Бібліотека Ф. Річля додала НІФІ ще 10 цінних рукописів. Нарешті, в 1902 р. інститут отримав у дар колекцію рукописів проф. В.В. Качановського (61 одиниця), де були, зокрема, грецьке євангеліє-апракос на пергаменті X – початку XI ст., два уривки біблійного Второзаконня грузинською мовою (XI–XII ст.), пергаментний уривок грецького євангеліє XIII–XIV ст., пергаментний “Апостол” (напівустав XIV ст.), надзвичайно витончений (за словами І.П. Козловського) невеликий латиномовний календар на пергаменті XIV–XV ст., грамоти венеціанських дожів XV–XVIII ст. (багато з яких на пергаменті, на одній із них була висяча свинцева печатка) й інші [19].

Нааявність багатой рукописної та книжкової спадщини в НІФІ зробило навчальний заклад центром археографічного, мовознавчого, літературознавчого, палеографічного дослідження в Україні наприкінці XIX – початку XX ст. Початок роботи над систематизацією рукописів із колекції НІФІ пов’язаний з ім’ям історика, викладача та бібліотекаря інституту (1883–1897) М.І. Лілеєва. Паралельно з ним працював також філолог проф. Є.В. Петухов, який у 1895 р. опублікував “Заметки о некоторых рукописях, хранящихся в библиотеке Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине” [20]. У цій праці було проведено науковий аналіз деяких найцікавіших в історико-літературному відношенні рукописів.

Професор слов’янської філології та історії В.В. Качановський був не тільки автором відомих праць з палеографії та історії рукописних пам’яток слов’ян, але й колекціонером рукописної спадщини народів Балканського півострова. До його колекції входили балканські, а також російські джерела XV–XIX ст. Це рукописне зібрання після смерті В.В. Качановського (†1901) його братом було подароване НІФІ.

Професор класичної філології Б.Ф. Бурзі зробив опис рукописів латиною, німецькою й іншими мовами, які були у складі придбаної інститутом у 1877 р. бібліотеки проф. Ф. Річля.

Наймасштабніша робота з наукового опису рукописних багатств бібліотеки НІФІ була зроблена проф. М.Н. Сперанським, який протягом 1900–1905 років опублікував резуль-

тати цього дослідження у чотирьох випусках (XVIII–XXII) “Известий Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине” [21]. Цей опис був побудований за хронологічним, тематичним і мовним принципами. Все рукописне зібрання в каталозі поділяється на старожитні (богослужбові, світські та спеціальні, актові документи, історико-правові), нового часу (твори класицизму, історико-правові, статистичні й історико-краєзнавчі праці, автографи видатних діячів та письменників, матеріали до історії навчальних закладів на Правобережній Україні), та іноземні (грецькі та, переважно, німецькі). Опис супроводжується предметно-іменником покажчиком, науково-бібліографічним апаратом, який спирається на всі досягнення в галузі камерального опису рукописів другої половини XIX ст. Зафіксовано також походження рукописів і їх дарувальники [22].

Описи рукописів нового періоду (літературні твори, вірші, драми, твори та листи М.В. Гоголя; історико-статистичні та картографічні праці; навчальні курси тощо) також містять указівки на осіб, які описували рукописи. Каталог М.Н. Сперанського 1901 року містив закінчення опису рукописів як доповнення до попереднього видання, а також порівняльну таблицю сигнатур даного опису та попередніх шифрів, які відображали їхню міграцію в різних колекціях бібліофілів і установ у різні періоди, що мало інформаційно-довідкове значення для дослідників історичних пам'яток [23]. Все зібрання станом на 1918 р. загалом нараховувало більше 230 рукописів, які були справжньою родзинкою і без того потужної наукової бібліотеки НІФІ.

Велику художню цінність мала ще одна колекція – картинна галерея, подарована в 1845 р. Юридичному ліцею князя Безбородька почесним попечителем графом О.Г. Кушелевим-Безбородько. Повідомляючи про факт дарування міністра народної освіти, він, зокрема, вказував: “Я дарую ліцею картинну галерею, яку я придбав у різних містах Італії і Європи і яка складається з 10 картин італійських шкіл до XVI ст., флорентійської – 9 картин, римської – 12, ломбардської – 13, венеціанської – 12, неаполітанської 5, генуезької – 16, іспанської – 5, французької – 20, німецької – 20, фламандської – 46, новоросійської – 7. Всього 175 картин у позолочених рамах із умовою, щоб ці картини були розміщені у вільних залах будинку ліцею та слугували розвиткові хорошого смаку й залишалися завжди власністю цього навчального закладу” [24].

Разом із колекцією О.Г. Кушелев-Безбородько подарував каталог галереї у розкішній шкіряній палітурці. У каталозі є помітки, зроблені олівцем, про вартість окремих картин, що загалом дає суму в 12614 руб. [25].

Варто назвати хоча б деякі полотна різних шкіл: 1) італійська – “Богородиця, Спаситель і св. Іоанн” Джентілескі, “Св. Магдалина” Р. Менгса, “Спаситель померлий” Корреджо, “Катування Спасителя” А. Караччі, “Теркулес і Омфала” Т'єполо, а також картини шкіл Тиціана, Веронезе, Тінторетто, Караччі й інших; 2) французька – “Спаситель, що віддає ключі св. Петру” Н. Пуссена, “Портрет жінки” А. Ватто, “Пейзаж” Ф. Буше, “Морський вид” К. Лоррена; 4) фламандська – “Мати Рубенса 105 років” П.-П. Рубенса, “Англійський король на коні” А. ван Дейка, “Підвода, що впала” П. Брейгеля-старшого [26].

Коли в 1895 р. святкували 75-ліття Ніжинської вищої школи, то побачила світ публікація проф. І.Г. Турцевича про картинну галерею. Автор тоді слушно зауважував: “Картинна галерея, яка складає власність Інституту, по-справжньому, власне, не являє того, що звичай прийнято розуміти під назвою картинна галерея. Вона не має для себе особливого приміщення, і картини зберігаються в різних місцях: значна їх частина розвішана на сті-

нах однієї з аудиторій, деякі картини знаходяться в церкві Інституту, в залі урочистих зібрань і в інших місцях. Таким чином, про розподіл картин в якомусь порядку, по школах поки не може бути й мови” [27]. Важко щось додати до такої невеселої констатації.

Окрім того, в актовій залі НІФІ знаходилися картини, які не входили до колекції, подарованої почесним попечителем інституту. Це портрети імператорів і членів їхніх сімей, міністрів освіти. Звичайно ж, художня цінність цих стандартних (мало не масового виробництва) полотен була невисокою. Разом із тим, тут був портрет випускника Ніжинської вищої школи (1832 р.) генерала-лейтенанта Л.П. Рудановського, виконаний одним із найвідоміших портретистів Росії І. Макаровим. Вартість цього портрета оцінювалася в 1000 руб. (До слова, вартість найдорожчої картини з галереї О.Г. Кушелева-Безбородька (за помітками в каталозі) “Битва” М. Черкоцці була 800 руб. [28]).

На жаль, протягом всього періоду існування НІФІ колекція картин так і не була зібрана воедино, що, власне, і не робило це зібрання повноцінною картинною галереєю.

Іншу ж колекцію НІФІ – нумізматичну – музеєфікація не торкнулася взагалі. Вона ніколи упродовж майже століття перебування у стінах закладів Ніжинської вищої школи не була доступною для огляду. Причини цього, на нашу думку, полягають у двох обставинах: по-перше, брак вільних приміщень для розміщення колекції; по-друге, фактично добровільницьке завідування колекцією чи то викладачами, чи то бібліотекарями. Звідси зрозуміло є відсутність зведеного опису всієї колекції (за цей час робилися лише окремі неповні описи) та актів її передачі від одного завідувача до іншого. Тільки в 1917–1918 роках такий опис було зроблено директором НІФІ І.П. Козловським. Станом на 1 січня 1918 р. загальна кількість монет, медалей, бон й інших знаків складала 5819 одиниць [29].

З опису І.П. Козловського дізнаємося про те, що описи 1843, 1855, 1873, 1874, 1875, 1916 років були неповними, і частина монет й медалей не включалася до них із невідомих причин. Так, наприклад, за актом від 14 січня 1875 р. колекція нараховувала 4750 одиниць за рахунком, а також не рахованих, а прийнятих за вагою – 1 фунт 9 золотників золотих монет і 12 фунтів 9 золотників срібних монет [30].

За свідченням І.П. Козловського, найдавніший із документів, який фіксує наявність цієї колекції – це “Тетрадь для записи різних предметів нумизматической коллекции Лицея кн. Безбородко”, складена бібліотекарем, професором А. Ціммерманом у 1843 р. – тоді в колекції було всього 70 предметів. 30 січня 1855 р. А. Ціммерман передав колекцію до відання нового бібліотекаря, професора А. Янішевського. До “Тетради” 21 лютого того ж року було складено доповнення. Разом тепер зазначалося 478 номерів монет і медалей, зокрема й такі цінні, як гривни, шкіряний рубль 1813 р., срібники Володимира та Ярослава Мудрого (зі знаменитого Ніжинського (Магерського) скарбу), давні срібні монети з татарськими клеймами, і багато інших [31].

Наступне надходження до колекції виявилось найбільшим і впорядкованим. 28 лютого 1872 р. керуючий маєтностями Мусіних-Пушкіних В. Варле надіслав до Юридичного ліцею князя Безбородька листа такого змісту: “Покійний граф Григорій Олександрович Кушельов-Безбородько за духівницею заповідав Ліцею колекцію давніх монет. Люб’язно прошу зробити розпорядження про прийняття їх у С[анкт]-Петербурзі. Доповною, що монети знаходяться в особливих, пристосованих для них меблях, запечатані й складені до ящика” [32].

Дар почесного попечителя отримали в Ніжині у липні 1873 р., і цього та наступного року здійснювали облік і наукову обробку колекції. 3 грудня 1874 р. до Ради Юридичного ліцею князя Безбородька було подано рапорт від радника Правління ліцею і завідувача колекцією проф. І.О. Сребницького, в якому було констатовано: “1. Старе зібрання за Описом 1855 р. має 854 примірники, з якого не вистачає 6 номерів. 2. Частина нового надходження з описом має 950 номерів. 3. Частина нового зібрання, без опису, складає 2544 примірники” [33].

Отже, в 1874 р. ніжинська нумізматична колекція складалася з 4342 предметів, у т.ч. майже 3500 предметів, отриманих за заповітом графа О.Г. Кушельова-Безбородька у 1872 р. [34].

Від 1875 р. і до 1920 р. – уже в НІФІ – по-справжньому зберігачами нумізматичної колекції було всього дві особи: проф. П.І. Люперольський (протягом 1875–1897 років, тобто 22 роки) й учитель класичної гімназії при НІФІ (пізніше професор, з досвідом роботи в Імператорському Ермітажі в 1905–1909 роках) В.Р. Фохт. Щоправда, останній працював з колекцією епізодично, оскільки не проживав постійно в Ніжині, а в 1914 р. відмовив директору Й. Леціусу на його прохання впорядкувати колекцію.

Як зауважував І.П. Козловський, після безуспішних спроб знайти фахівця, який би взяв на себе місію опису колекції, він сам взявся за приведення її до ладу. Не будучи фахівцем із нумізматики, директор НІФІ не без труднощів перевіряв наявність за описами 1843, 1855 і 1874 років, а потім склав відповідні таблиці з перерахуванням монет і медалей, які не увійшли до попередніх описів. Було з’ясовано загальне число монет, медалей, бон й інших знаків (як вже зазначалося) – 5819 одиниць. Отже, загальний підсумок обліку колекції станом на 1 січня 1918 р. мав такий вигляд:

За таблицею А.....	1860
За таблицею Б.....	2795
Непридатні монети.....	1100
Золотих монет, які не увійшли до таблиць.....	60
Новоприбулих румунських.....	2
Новоприбулих зліпків міді.....	2
Всього.....	5819 [35].

Разом із нумізматичною колекцією в окремому ящику зберігалися 250 зліпків із античних камей (тобто ювелірних виробів або прикрас, виконаних у техніці барельєфа на дорогоцінних чи напівдорогоцінних каменях). У даному випадку зібрання було виконане на алебастрі у майстерні Thomas Cades у Римі в середині ХІХ ст. і являло собою копії більш відомих камей, які були в значних європейських музеях. За описом І.П. Козловського, вони розміщувалися у дерев’яному ящику формату великої книги, який складався з 5 відділень, та були розташовані у хронологічній послідовності за системою Вінкельмана й інших учених. Це були зображення і портрети головних героїв і правителів римської держави. Над колекцією був напис італійською: “(Storia Romana). Soggetti e ritratti della fondazione di Roma sino alla decadenza dell’impero Romano” [36]. Ця колекція була вивезена з Риму академіком С. Шевирьовим і придбана НІФІ після його смерті разом із бібліотекою небіжчика.

Окрім усього перерахованого, в НІФІ зберігалися ще деякі старі колекції, які дісталися інститутіві ще від гімназії вищих наук і її наступника – фізико-математичного

ліцею: мінералогічна, ентомологічна, 200 опудал тварин із картону, опудала птахів, зібрання моделей землеробських знарядь і давній фізичний кабінет. Усі ці колекції були у підпорядкуванні гімназії при інституті. Слід додати, що була ще невеличка колекція історико-етнографічного зібрання: колекція ручок грецьких амфор із античного полісу Ольвія, добірка російських й іноземних газет, карти, близько 80 поштових листівок і деякі інші предмети [37].

Узагальнюючи огляд історико-мистецької спадщини, яка була в розпорядженні НІФІ, можна виокремити наступні моменти:

– по-перше, музей як масовий загальнодоступний науково-просвітницький заклад в інституті фактично був відсутній (окрім короткого періоду існування кімнати-музею М.В. Гоголя протягом 1909–1910 років);

– по-друге, картинна галерея, за великим рахунком, не була власне галереєю, оскільки зібрання було розпорошене різними приміщеннями інституту; проте, з іншого боку, це створювало неповторну мистецьку атмосферу постійного безпосереднього впливу полотен великих майстрів як предметів інтер'єру, що, як не дивно, можливо давало навіть більший ефект, ніж музейне зібрання;

– по-третє, відсутність навіть мінімальної університетської автономії й обмеженість коштів для повноцінного функціонування інституту робило фактично неможливою музеєфікацію багатих колекцій у закладах Ніжинської вищої школи свого часу.

Джерела та література

1. Отчёт о деятельности состоявшей при Институте Князя Безбородко временной Гоголевской Комиссии // Известия Историко-Филологического Института князя Безбородко в Нежине (далі – ИИФИ). – Т. XX. – Нежин, 1902. – С. 3.
2. Там само. – С. 7.
3. Там само.
4. *Козловский И.П.* Отчёт о состоянии коллекций Института Князя Безбородко к 1 января 1918 года / И.П. Козловский. – Нежин 1918. – С. 5.
5. Там само. – С. 5.
6. *Заболотский П.А.* Музей имени Гоголя при Историко-филологическом Институте кн. Безбородко в Нежине. Год 1-й / П.А. Заболотский. – Нежин, 1910. – С. 7.
7. Там само.
8. Там само. – С. 8.
9. Відділ забезпечення збереженості документів Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині (далі – ВДАЧОН), ф. 1105, оп. 1, спр. 1664, арк. 91.
10. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1592, арк. 2.
11. *Моціяка П.П.* До питання про так званий “розгром” музею М. Гоголя директором Й. Леціусом / П.П. Моціяка // Література і культура Полісся. – Вип. 56. Проблеми філології, історії та культури XIX–XX ст. в сучасному науковому контексті. – Ніжин, 2009. – С. 316.
12. Там само.
13. Там само.
14. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1664, арк. 92.
15. Там само, арк. 92–92 зв.
16. *Моціяка П.П.* Вказана праця. – С. 323.
17. Там само.
18. *Козловский И.П.* Вказана праця. – С. 17.
19. Там само.
20. *Петухов Е.В.* Заметки о некоторых рукописях хранящихся в библиотеке Историко-

- филологического института князя Безбородко в Нежине / Е.В. Петухов // ИИФИ. – Т. XV. – Нежин, 1895. – С. 1–56.
21. Описание рукописей библиотеки Института / Под ред. проф. М.Н. Сперанского // ИИФИ. – Т. XVIII. – Нежин, 1900. – С. 1–43; *Сперанский М.Н.* Описание рукописей библиотеки Института / М.Н. Сперанский // Там само. – Т. XIX. – Нежин, 1901. – С. 1–43; *Він же.* Описание рукописей библиотеки. Приобретения 1901–1903 гг. / М.Н. Сперанский // Там само. – Т. XXI. – Нежин, 1904. – С. 3–28; *Він же.* Рукописное собрание библиотеки Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине. Приобретения 1904–1905 гг. / М.Н. Сперанский // Там само. – Т. XXII. – Нежин, 1906. – С. 1–40.
 22. *Мишук С.* Бібліотека Історико-філологічного інституту князя Безбородька в Ніжині та її рукописна колекція (друга пол. XIX – 10-і роки XX ст. / С. Мишук // Бібліотечний вісник. – 2008. – № 1. – С. 18.
 23. Там само.
 24. Цит. за: *Самойленко Г.В., Самойленко О.Г.* Ніжинська вища школа: сторінки історії / Г.В. Самойленко, О.Г. Самойленко. – Ніжин, 2005. – С. 95–96.
 25. *Козловский И.П.* Вказана праця. – С. 21.
 26. Див.: *Турцевич И.* Заметка о картинной галерее Института князя Безбородко в Нежине / И. Турцевич // ИИФИ. – Т. XV. – Нежин, 1895. – С. 7–28.
 27. Там само. – С. 3.
 28. *Козловский И.П.* Вказана праця. – С. 21.
 29. Там само. – С. 27.
 30. Див.: *Козловский И.П.* Вказана праця. – С. 24–27.
 31. Там само. – С. 24.
 32. *Якушева-Омельянчик Р.М.* Судьба нежинского минцкабинета / Р.М. Якушева-Омельянчик. // Література та культура Полісся. – Вип. 44. До 80-річчя з дня народження професора Нінель Миколаївни Арват. – Ніжин, 2008. – С. 183.
 33. Там само. – С. 184.
 34. Там само. – С. 185.
 35. *Козловский И.П.* Вказана праця. – С. 44.
 36. Там само. – С. 45.
 37. Там само. – С. 46–47.

Моцяка П.П. Кімната-музей Миколи Гоголя й інші колекції Історико-філологічного інституту князя Безбородька в Ніжині

У статті здійснено аналіз багатой мистецької спадщини Історико-філологічного інституту князя Безбородька в Ніжині та досліджено спроби музеєфікації цих колекцій.

Ключові слова: історико-культурна спадщина, музеєфікація, колекція, музей.

Моцяка П.П. Комната-музей Николая Гоголя и другие коллекции Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине

В статье сделан анализ культурного наследия Историко-филологического института князя Безбородко и исследованы попытки музефикации этих коллекций.

Ключевые слова: историко-культурное наследие, музефикация, коллекция, музей.

Motsiyaka P.P. Mykola Gogol Room-Museum and another collections in Nizhyn prince Bezborodko Historical and Philological Institute

The article offers the analysis of the great artistic heritage of Nizhyn prince Bezborodko Historical and Philological Institute and deals with the attempts of musealisation of these collections.

Key words: historical and cultural heritage, musealisation, collection, museum.

[надійшло до редакції: 26.09.2012 р.]